

Eylem ~ Söz Dönüşümünde Ant

Oath in Act-Speech Rotation

Gülşen Özçamkan *

Özet

Bu çalışmada Türk toplumunun kesmek, kıymak, biçmek; yazmak, çizmek fiilleri etrafında bir silsile halinde an(t)laşma-sözleşme davranışlarına dikkat çekilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Yazı, ant, kesmek, biçmek, kertmek.

Abstract

This study investigates the verbs kesmek, kıymak, biçmek; yazmak, çizmek in relation to their meaning denoting 'giving an oath, making a pact'.

Keywords: Script, oath, to cut, to hack, to notch.

"İnsan nesnelere varlığını ancak onları adlandırarak kavrayabilmiştir."¹ Varlık, fark edenleriyle söz konusudur ve kastedilirken bir hitaba muhtaçtır. "Dil, düşünce tarafından imal edilir ve düşünceyi imal eder"ken² "konuşma, müşahhas bir durumdan onun, sesli veya yazılı sembollerle ifade edilen mücerret manasını çıkarmak diye de tarif edilebilir."³ Kasıtlı bir ünlemin, işaret edileni çağırma ve anma biçimi haline gelmesiyle ad oluş gerçekleşir. Adlandırma, kültüre ait bir hareket; bir "folklor olayı"⁴ olmanın öncesinde iletişimi sağlayıp sürdürübilmenin bir koşulu, bu hareketin hem eyleyeni hem de etkileneni olan insanoğlu için bir ihtiyaçtır. Ad verip tasavvuru duyulabilir kılma, düşüncedekini somutlaştırma eylemidir;

* Arş. Gör. Gülşen Özçamkan, KTÜ Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Trabzon.
gulsenozcamkans@hotmail.com

¹ J. V. Vendryes, *Dil ve Düşünce*, çev. Berke Vardar, Multilingual Yayınları, İstanbul 2001, s. 21.

² Ayhan Songar, *Dil ve Düşünce*, Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Psikiyatri Kliniği Vakfı Yayınları, İstanbul 1986, s. 19.

³ Ayhan Songar, *age.*, s. 71.

⁴Orhan Acıpayamalı, adlandırmayı toplumların sosyal ve kültürel durum ve duygularının ör(ül)düğü bir "folklor olayı" tabiriyle ifade eder. Orhan Acıpayamalı, "Türk Kültüründe 'Ad Koyma Folkloru'nun Morfolojik Ve Fonksiyonel Yönlerden İncelenmesi", *IV. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Bildirileri*, C. IV, Kültür Bakanlığı Halk Kültürlerini Araştırma Ve Geliştirme Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1992, s. 1.

iz bırakmakla tamamlanır. Sesini düşünce zarf yapan insanın sözünü kayda alma çabası yazıyla neticelenmiş, soyut olan düşünce duyma/duyurulma basamağından geçip görme/gösterme aşamasında bir derece daha somut kılınmıştır. Yazı, adı zamanlara ve mekânlara taşımış; -her iki anlamıyla- söz, yazıyla korunmuştur. Platon'un insanın dışında, nesnemsî olmak ve belleğı zayıflatmak suçlamalarıyla eleştirdiğı⁵ yazı, yine aynı hususiyetine; bu kez faydasını görmek maksatlı bakıldığında ise “belleğı geliştirmeye yönelik bir tür araç, beyne takılan ve beyni depolama yükünden kurtaran bir protez”⁶ olmuştur.

Hatice Şirin, “düşüncenin belli işaretlerle tespit edilmesi”⁷ eyleminin tarihî seyrini irdelediğı çalışmasında kazmak, oymak, çentmek, yarmak hareket ve bilgilerine karşılık gelen fiillerin zamanla yazmak üst anlamına ulaştığını, bu kök ve temel anlam birliğı üzerinden çeşitli ses ve anlam olaylarına işaret ederek, örneklerle açıklar.⁸

Yazma hareketi ifadeli fiillerin kazımak, kertmek, çizmek vb. anlamlarda temelleniyor oluşu, bu icat sürecinde insanoğlunun aynı şartlar üzerinden ilerleyişiyle alakalıdır. “İnsanlık, bugünkü anlamıyla “yazı yazmak” bilgisine ulaşınca kadar çeşitli basamaklardan geçmiş ve bu basamaklar, dünyanın çeşitli bölgelerindeki topluluklarda ortak olmuştur. “Yazı yazmak” bilgisinin ilk durağı resim yapmak, sert cisimler üzerine ucu sivri nesnelere çeşitli anlamları olan semboller ve işaretler çizmektir.”⁹

Şirin, akraba dil/lehçelerden kelimeleri birtakım ses denklikleri çerçevesinde karşılaştırarak “birbirine alomorf oluşturan *yır-*, *yar-*, *çır-*, *tır-* fiillerinin¹⁰ [...] yazmak bilgisine ad oldukları (*yaz-*, *çiz-*, *sız-*)”¹¹ sonucuna varmış, “Türkçede yaz- fiili[ni] ‘kazımak, hakketmek, oymak, çentmek, nakşetmek, resim yapmak’ gibi anlamları olan yar- fiilinin son sesindeki r~z nöbetleşmesi sonucunda ortaya çıkmış ve “yazı yazmak” anlamını kazanmış bir

⁵ Walter J. Ong, *Sözlü ve Yazılı Kültür/ Sözün Teknolojileşmesi*, çev. Sema Postacıoğlu Banon, Metis Yayınları, İstanbul 1999, s. 100.

⁶ Roland Barthes, *Yazı Üzerine Çeşitlemeler- Metin Hazı*, Çev. Şule Demirkol, YKY, İstanbul 2006, s. 51.

⁷ *Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2005, s. 2154.

⁸ Hatice Şirin, “Türkçede Yaz- ‘Yazı Yazmak’ Fiili Üzerine”, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, S. 634, s. 563-571. Yazarın çeşitli dillerden verdiği örneklerin bazıları şunlardır: İng. *scribe* < Eski Fr. *escript* < Lat. *scriptum*~*scribere* “tahta, tuğla vb. yi ucu sivri bir aletle işaretlemek; keskin bir aletle çizmek” ; İng. *scribe*, Fr. *scribe*, Alm. *schreiben*, Fr. *écrire*, İt. *scrivere*, Port. *escreva*, Norv. *skrive*, Holl. *schrijven*, Dan. *skrive*, İsk. *skriva* “yazı yazmak”, Grek. *charaktēr* < Hint. *kharoshtha* “Hindistan’daki en yaygın alfabenin adı” < Sans. *kharoshtha* < Aramice *kharotta*~*harat* “hakketmek; oymak; nakşetmek” ; İng. *write* < Eski İng. *writan* < Ang. Sak. *writan* “yarmak; yırtmak, kazımak, hakketmek; oymak; nakşetmek; çizmek; keserek, oyarak, kazarak bir yüzey üzerine sembol çizmek; kalemlle yazmak” < Eski Yüks. Alm *rīzar* “yırtmak; yarmak; kazımak”~ Eski Norv. *rīta* “parşömen üstüne yazı yazmak”~ Got. *writs* “vurma, çarpma; çizgi; harf” < Grek. *rhinē* “törpülemek, eğelemek” < Sans. *vraṇa* “yarmak; yırtmak; kazımak”.

⁹ Hatice Şirin, *agm.*, s. 564-565.

¹⁰ Bu değişimlerle ilgili olarak ayrıca bkz.: Mustafa Öner, “ ‘Or, Tor, Çor’ Sözlere hakkında”, *Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, S. 7, s. 179-187.

¹¹ Hatice Şirin, *agm.*, s. 568.

fiil” olarak değerlendirmiştir.¹² Kerten, kesen, çenten insan da bu edimini türlü ihtiyaçlarında kullanır olmuştur ki sözleşmelerin kaydı da bunlardan biridir.

Toplumsal oluş, kişiyi türlü güvencelere mecbur bırakır. Maddi/parasal alışverişler, evlilik niyetleri, emanet bırak(ıl)malar, barış kararları, beyanın doğruluğunu ispat taraflar için birer sorumluluktur; ilgililer bu sorumluluğu çağın ve toplumun geçerli ifade biçimleriyle akde bağlamalıdır. Akdin somut hali ise söz kalıpları ve/veya manası ilgili kişilerce malum ve makbul davranışlardır. Türk kültüründe, Kırgızlarda sütsüz kadınların yetişkin çocukları simgesel olarak emzirmesiyle süt kardeşliği anlaşması yapıldığı,¹³ Yakut, Yenisey ve Altay boylarında ayı postuna çıkılıp burun deliklerine rastlayan yer öpülerek ayı andı gerçekleştirildiği görülür.¹⁴ Bir baltanın yüzü ve topuzu yalanarak¹⁵ verilen antlardan başka Kırgız ve Kazakların yemin ettirecekleri kişiyi kefenleyip mezara getirdikten sonra “yalan söylersem canım çıksın” anlamındaki bir karganma¹⁶ cümlesiyle gerçeği teyit ettirdikleri¹⁷ bilinmektedir. Ant kadehinde kanla kırmızı, süt ya da şarabı karıştırarak içme uygulamasıyla bu teyit biçimlerine eklenen ant içmek¹⁸ ise pratikten ayrılıp bir söz eylem örneği olarak dilde varlığını sürdürmektedir. Bu uygulamalar her biri kendi içinde anlamlı nesnelere ve hareketleriyle ait oldukları kültür çevresinde geçerli biçimlerdir.

Abdülkadir İnan, “Eski Türklerde ve Föklorda Ant” başlıklı makalesinde ant törenlerinde görölen unsurları sıralarken kan, silah, hediyeleşme, ayı kafası ve derisi ile tırnak yalamayla beraber bir nesneyi kertmeyi de saymıştır. Öç andı edilirken, Manas’ta yerin çizildiğini, Edige’de yoğurdun kesildiğini; Yakutlarda ağaç kertmenin dostluğu gerçekleştirme biçimi olduğunu ve Çin kaynaklarından öğrenildiğine göre Wuhuanların kertilmiş çubuklarla sadakatlerini gösterdiklerini aktararak çentme/ kertmenin bir ant unsuru olarak kullanımını örneklemiştir.¹⁹

Dede Korkut Kitabı’nda Kan Turalı ant verir: “Oğuz yigidinüñ öykeni kabardı, kılıcın çıkardı yiri çaldı, kertdi, ayıtdı-kim: Yir kibi kertileyin, toprak kibi şavırlayın, kılıcuma

¹² Hatice Şirin, *agm.*, s. 570.

¹³ Ali Rıza Önder, “Türklerde Ant İçme Geleneği”, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, 1969, C. XXI, S. 219, s. 229.

¹⁴ Ali Rıza Önder, *agm.*, s. 230.

¹⁵ Ali Rıza Önder, *agm.*, s. 229.

¹⁶ Aslında karganma, kendi kendini lanetleme; gerçeğin tespiti esnasındaki herhangi bir yalanın belasını üzerine çağırılmayı ifade ederken ant, geleceğe yönelik dostluk anlaşmalarıdır. Fakat bu ikisi daha sonra birlikte anılır olmuştur.

¹⁷ Abdülkadir İnan, “Eski Türklerde ve Föklorda Ant”, *A.Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C. 6, S. 4, s. 285.

¹⁸ Daha çok çocuklar ve gençlerin kanayan el ya da kollarını birbirlerine sürterek gerçekleştirildiğine inandıkları kan kardeşliği de bu dostluk anlaşmasının şekil değiştirmiş bir kalıntısı olarak değerlendirilebilir.

¹⁹ Abdülkadir İnan, *agm.*, s. 287-290.

toğranayın, oğuma sançıluyın, oğlum toğmasun, toğar-ise on güne varmasun big babamuñ kadın anamuñ yüzün görmedin bu gerdege girer-istem didi.”²⁰ Kertikle söz verme olayı ayrıca bebeklerin beşiklerini birbirine sürtmek ya da aynı işareti her iki beşiğe de kazımak suretiyle uygulanan ve ileride bu bebeklerin evlendirileceği anlamına gelen beşik kertme adetine de izlenir. İlk defa Kaşgarlı’da “Ol yıgaç kertti = O, ağaç kertti”²¹ cümlesiyle açıklanan *kert-* fiili, *kértü* “doğru, gerçek, sadık”, *kértgünç* “inanç, iman”, *kértgün-* “inanmak, güvenmek” gibi kelimeleri türetmiş olup *gerçek* kelimesinin de köküdür.²²

Türkçe Sözlük’te “bir düzey üstündeki yıkık, çatlak veya aralık, rahne” ilk anlamı verilen *gedik* kelimesi bir tarih terimi olarak da “bir işi yapmak, bir şeyden yararlanmak yolunda verilen hak, imtiyaz”²³ şeklinde tanımlanmıştır. Aynı kelime Rize yöresinde “dükkan ya da kahve kiralarken verilen para”²⁴ anlamıyla kiracının hakkını, mal sahibinin teminatını ifade ederken *kirti* biçimiyle de Kırşehir’de “ciddi, doğru” demektir.²⁵

Tarama Sözlüğü’nde *kesmek* “Katî neticeye bağlamak; bir bedel üzerinde uyuşmak; ayırmak, uzaklaştırmak, koparmak”²⁶ anlamlarındadır; *kesü biçü etmekte* “pazarlık edip kararlaştırmak” ise *kes-* ve *biç-* fiilleri ikileme oluşturmuştur.²⁷ Kaşgarlı’nın sözlüğünde yer alan *biçig* “and, sözleşme (ahdü mîsak)” ve *biçgas* “uluslar arasında yapılan and ve bağlantı”²⁸ kelimeleri de kökünde *biç-* ile alakalıdır.²⁹ Türkçe ilk Kur’an tercümelerinde Arapça *hüküm* kelimesi dinî metne duyulan saygı gereği anlamı tam manasıyla karşılayabilmek

²⁰ Muharrem Ergin, *Dede Korkut Kitabı I*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1997, s. 193.

²¹ Besim Atalay, *Divanü Lugat-it Türk*, C. III, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2006, s. 427.

²² Abdülkadir İnan, “gerçek” kelimesini ant, sadakat, inanç bildiren kirtü/ kertü kelimesiyle ilişkilendirip Türk folklor ve uygulamalarıyla fikrini destekleyerek *kert-* köküne gider ve bu adlandırmayı soyut kavramların somut olanla ifade edilişiyle açıklar. Bkz.: Abdülkadir İnan, “Gerçek Kelimesi Üzerine Not”, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, C. VIII, S. 96, s. 687. Osman Fikri Sertkaya da *çın kirtü (çın kirtö?)*de *çın* “gerçek” ile eşanlamlı olarak ikileme oluşturan kirtü (kirtö?) kelimesini +çe+ök/ +çe+ok türemesinden sonra -tü- orta hecesinin düşmesiyle girçek > gerçek değişimine götürür. Bkz.: Osman Fikri Sertkaya, “Kelime Dağarcığımızdan-1: Çın ‘Doğru, Gerçek’”, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, C. LV, S. 436, s. 180.

²³ *Türkçe Sözlük*, s. 740.

²⁴ *Derleme Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2009, C. III, s. 1966.

²⁵ *Derleme Sözlüğü*, C. IV, s. 2883.

²⁶ *Tarama Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2009, C. IV, s. 2452.

²⁷ *Tarama Sözlüğü*, s. 2454. Tarama Sözlüğü’nde bu fiilden türemiş bazı diğer kelimeler ; *kese* “kesin, katî” (s. 2443), *kesim* “İki taraf arasında kararlaştırılan şey” (s. 2447), *kesime kesmek (kesim kesmek, kesü kesmek)* “belli bir işi belli şekilde yapmak üzere iki taraf aralarında uyuşmak” (s. 2448), *kesimli* “kararlaştırılmış, taahhüt edilmiş” (s. 2449), *kesişmek* “bir işte belirli bir şekil üzerinde uyuşmak” (s. 2449).

²⁸ “Ol mening birle biçig kıldı= O, benimle andlaştı, ahidleşti.” Atalay, kelimenin maddebaşında “baçig” biçiminde yer almasını da izah etmiştir. Besim Atalay, *age.*, C. I, s. 371; “Bıçgas bitik kılurlar/ And key yeme bérürler/ Xandin basut tilerler/ Basmıl Çomal tirkeşür “Andlaşma bitiği yazıyorlar, sağlam yemin ediyorlar, Handan yardım istiyorlar, Basmıl, Çomul toplanıyor.” Besim Atalay, *age.*, C.I, s. 459.

²⁹ Clauson, birbirlerine gönderme yaparak, “baçig” biçimi hatalı; semantik ilişki açık olmasa da türemişliği kesin “biçig” ile “biçgas” kelimelerini aynı “biç-“ köküne bağlar. “-gas” ekinin de öncül /ç/ nin dönüşümüyle, “-gaç” ekinin ikincil bir biçimi olabileceğini düşünür. Sir G. Clauson, *An Etimological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish*, Oxford University Press, Oxford 1972, s. 294.

için art arda *üzme*, *biçme*, *kesme* kelimeleriyle verilmiştir.³⁰ Bugün de evlilik kararı alınırken söz *kesilir*, yüzük/nişan *takılır*, nikah *kıyılır* ve *yiğidin sözü demirin kertliğine* denktir, ahit *buraya* yazılır.

Düşünce, soyut yuvasından ad ile sese bürünüp çıkar. İşitilme ve aynı zamanda da görünür olma ihtiyaç ve arzusu zamanlara ve zeminlere değdiğinde de işaretle somutlanır ki bunun da başlangıcı çağının en kolay sağlanabilir şekliyle; kertmek, çentmek, yarmakla olmuştur. Tutup değemediğini gördüğüyle tarif eden insan da bu hareketlerin varlığı duyularla algılanabilir neticesini soyut birer kavram olan inanca, karara bağlamış; andına şahit kılmış; aynı zamanda da isim yapmıştır. Kesip biçip hükme varmış; yarıp çentip yazmıştır. Bu esnada eylem söze evrilmiş, karşılıklı belirleyicilik rolünün doğal bir sonucu olarak, dilin öğelerini muhafaza hususundaki sıkı tutumu kültürde örnekler bırakmıştır. Yüzyıllar öncesine ait davranış biçimleri benzerleriyle toplumda izlenebilirken tarihsel - toplumsal sürecin uygulamadan sildikleri söz varlığında korunmuştur.

Kaynaklar

Acıpayamlı, Orhan, “Türk Kültüründe ‘Ad Koyma Folkloru’nun Morfolojik Ve Fonksiyonel Yönlerden İncelenmesi”, *IV. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Bildirileri*, C. IV, Kültür Bakanlığı Halk Kültürlerini Araştırma Ve Geliştirme Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1992.

Ali Rıza Önder, “Türklerde Ant İçme Geleneği”, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, 1969, C. XXI, S. 219, s. 228-232.

Ata, Aysu, “Türkçede “Yargı” Bildiren Söz Alanı”, *I. Türk Dünyası Kültür Kurultayı Bildiri Kitabı - I*, Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü, İzmir 2007, s. 225-229.

Atalay, Besim, *Divanü Lugat-it Türk*, C. III, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2006.

Barthes, Roland, *Yazı Üzerine Çeşitlemeler- Metin Hazzı*, çev. Şule Demirkol, YKY, İstanbul 2006.

Clauson, Gerard., *An Etimological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish*, Oxford University Press, Oxford 1972.

Derleme Sözlüğü, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2009.

Ergin, Muharrem, *Dede Korkut Kitabı I*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1997.

³⁰ Aysu Ata, “Türkçede “Yargı” Bildiren Söz Alanı”, *I. Türk Dünyası Kültür Kurultayı Bildiri Kitabı - I*, Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü, İzmir 2007, s. 225-229.

- Hatice Şirin, “Türkçede Yaz- “Yazı Yazmak” Fiili Üzerine”, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, S. 634, s. 563-571.
- İnan, Abdülkadir, “Eski Türklerde ve Folklorlarda Ant”, *A.Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C. 6, S. 4. s. 279-290.
- Ong, Walter J., *Sözlü ve Yazılı Kültür/ Sözlün Teknolojileşmesi*, Çev. Sema Postacıoğlu Banon, Metis Yayınları, İstanbul 1999.
- Songar, Ayhan, *Dil ve Düşünce*, Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Psikiyatri Kliniği Vakfı Yayınları, İstanbul 1986.
- Tarama Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2009.
- Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2005.
- Vendryes, J. V., *Dil ve Düşünce*, çev. Berke Vardar, Multilingual Yayınları, İstanbul 2001.